

Dr. Luc VANDEWEYER

DE EVACUATIE VAN DE BURGERBEVOLKING IN 1940

Nieuwe gegevens betreffende het regeringsbeleid

In mei 1940 gingen miljoenen Belgen de baan op om aan de oprukkende Duitsers te ontsnappen. In feite was dit al de tweede massale exodus. Zesentwintig jaar eerder had de eerste wereldoorlog eveneens miljoenen Belgen op de vlucht gedreven. Voor vele honderdduizenden werd het toen een verblijf van vier lange jaren in het buitenland¹. Op de vlucht gaan veroorzaakte bij velen een zekere ontworteling. Dat was een bron van zorg voor de autoriteiten. Koning Albert noteerde: *Ils ne sentent pas la protection du gouvernement; ils perdent le lien avec la patrie; ils adoptent de très mauvaises idées au contact des populations françaises contaminées par le socialisme et le communisme*². Toch bleef de Belgische politieke elite voldoende greep bewaren over de overgrote meerderheid van de vluchtelingen. De strijd eindigde met een overwinning van de geallieerden; iedereen kon triomfantelijk terugkeren en de vlucht werd slechts een herinnering. Daardoor was er weinig aandacht voor de vergaande politieke implicaties die de volksverhuizing had kunnen hebben als het verloop van de strijd anders was geweest.

Er was immers in potentie een belangrijk politiek probleem aanwezig geweest. De regering had zich gevestigd op Frans grondgebied te Sainte-Adresse in de buurt van Le Havre. Koning-opperbevelhebber Albert bleef in De Panne, nog net op Belgisch grondgebied. Dat was géén onbetekend detail! De regering pleitte er voor om met inzet van alle middelen te strijden voor de herovering van het land aan de zijde van de bondgenoten. De koning bewaarde afstand van de geallieerden onder het mom dat hij de vooroorlogse neutraliteit in ere hield. Hij hield zijn troepen vanaf de

1 Een overzicht van de literatuur terzake is te vinden in P. LEFEVRE en J. LORETTE, «België en de Eerste Wereldoorlog. Bibliografie», in *Bijdragen 21. Centrum voor Militaire Geschiedenis*, Brussel, 1987, p. 282-289. Er is veel getuigenis-, propaganda- en herdenkingsliteratuur voorhanden. Historische studies zijn veel zeldzamer. Voor de opvang van de Belgische vluchtelingen in Engeland, zie P. CAHALAN, *Belgian refugee relief in England during the Great War*, New York, Londen, 1982. Daaruit blijkt dat de Belgische autoriteiten slechts weinig hadden gedaan voor de institutionele omkadering van de Belgische vluchtelingen in Engeland. Voor de vluchtelingen in Nederland: *Vluchten voor de Groote Oorlog. Belgen in Nederland 1914-1918*, Amsterdam 1988.

2 Marie-Rose THIELEMANS (uitg.), *Albert I. Carnet et correspondance de guerre 1914-1918*, Parijs — Louvain-la-Neuve, 1991, p. 259-260. Dit na een gesprek op 15 maart 1916 met de Belgische diplomaat Bastin, verbonden aan de ambassade te Parijs.

zomer van 1915 in een strikt defensieve opstelling en voerde op eigen houtje geheime onderhandelingen met de agressor. De regering en de drie traditionele politieke partijen identificeerden zich wel in belangrijke mate met de zaak van de geallieerden. We weten nu — dankzij de uitgave van zijn geschriften en briefwisseling uit de oorlogsjaren — dat de koning meer sympathie had voor de autoritaire staten, Duitsland en Oostenrijk-Hongarije, dan voor de Westerse democratieën. Of hij bereid zou geweest zijn de troepen naar Frankrijk te doen terugtrekken mag betwijfeld worden³. Zijn ministers dachten daar anders over. Regeringsleider en minister van Landsverdediging Charles de Broqueville maakte wel plannen om het leger, als het nodig mocht zijn, naar de Britse eilanden over te brengen⁴. De jarenlange bevrozing van het front en het toevallige feit dat een stuk Westvlaams grondgebied onbezet bleef, heeft de Belgische politieke top een ernstige crisis bespaard. Een crisis die raakpunten had met de grondwettelijke relatie tussen regering en staatshoofd, maar ook met het buitenlands beleid van België. De koning wilde België slechts zien als een neutrale natie-staat, geschaard rond de dynastie; in politieke en intellectuele kringen had men wel aandacht voor de groeiende internationale interdependentie en de politieke verwantschap tussen de parlementaire democratieën. Eind goed, al goed, maar twee decennia later nam de oorlogsdreiging opnieuw toe en was de kans op een vergelijkbare situatie niet langer puur hypotetisch. Het is aangewezen de situatie van '14-'18 in gedachten te houden bij het onderzoek van de gebeurtenissen tijdens de tweede wereldoorlog. Niet omdat geschiedenis zich zou herhalen, maar wel omdat de tijdgenoten allemaal dachten aan de eerste wereldoorlog toen de Duitse dreiging opnieuw opdoemde. Die herinneringen hebben hun doen en laten sterk beïnvloed.

Ditmaal werd de regering niet verrast. Toen het oorlogsgevaar in de loop van 1938-'39 weer gevoelig toenam werd de massale evacuatie van burgers voorzien. De voorbereidingen vanwege de autoriteiten werden evenwel nog niet ten gronde bestudeerd⁵. Er kwam in de praktijk immers weinig van terecht: *Le grand déplacement de population de mai 1940 est le contraire d'un mouvement organisé. C'est une improvisation chaotique.*

3 Marie-Rose THIELEMANS (uitg.), op.cit., p. 259-260. Voor de overtuiging en de politieke tactiek van de koning is deze publikatie van het grootste belang.

4 *Archief de Broqueville*, over de evacuatieplannen, nr. 434 (ALGEMEEN RIJSARCHIEF BRUSSEL, voortaan ARA).

5 J. VANWELKENHUYZEN en J. DUMONT hebben wel over deze problematiek een boek gepubliceerd, *1940 Le grand exode*, tweede uitgave Parijs-Gembloers 1983, waarin ze de bestaande literatuur verwerkten. Ze concentreerden zich op de belevenissen van de gevluchten en veel minder op wat de autoriteiten deden of probeerden te doen. Dit mede omdat de studie een uitvloeisel was van een reeks radio-uitzendingen over de vlucht. Daarom startten zij hun relaas pas goed vanaf 10 mei 1940. De planning en de materiële voorbereiding voordien valt daardoor buiten hun gezichtsveld. Op p. 11 geven ze toe met hun boek niet het laatste woord te zeggen — voor zover dat in de geschiedschrijving uiteraard ooit mogelijk zou zijn. Deze studie vult hun werk aan en corrigeert of nuanceert bepaalde van hun bevindingen. Het moet gezegd worden dat F. BAUD-HUIN, *L'Economie belge sous l'occupation, 1940-1944*, Brussel 1945, p. 106 vermeldde dat de regering grootscheepse evacuaties had voorzien en voorbereid.

De uitspraak is van Vanwelkenhuysen en Dumont, die de vlucht van 1940 hebben bestudeerd⁶. Maar is dat een voldoende reden om het onderwerp links te laten liggen? Ze opperden nog een argument waarom ze het overheidsingrijpen buiten beschouwing lieten: *Les pièces officielles sont rares. Elles sont encore plus rarement significatives. La bureaucratie — ou ce qui en restait — tournait à vide. Ses dossiers révèlent intentions davantage que des réalisations*. Ze hebben daarom slechts weinig gebruik gemaakt van het persoonlijk archief van Marcel-Henri Jaspar, de minister die de politieke verantwoordelijkheid droeg voor de vluchtelingenopvang⁷.

Nochtans kan een grondige studie van de voorbereiding en begeleiding door de autoriteiten van de evacuatie van bedreigde burgers meer licht werpen op het eerste oorlogsjaar. Ook de intenties en de plannenmakerij zijn immers van belang, als we het voor onze politieke geschiedenis cruciale jaar '1940' ten gronde willen begrijpen. Om daar zicht op te krijgen wenden wij ons terug tot minister Marcel-Henri Jaspar, een franstalige, Brusselse, liberale politicus, en zijn administratie. Zij moesten uiteindelijk de plannen uitvoeren. De minister kon niet vertrekken met een propere lei. Toen hij de evacuatie begin 1940 in de schoot geworpen kreeg was daar al een korte geschiedenis aan voorafgegaan.

MOBILIZEREN... MAAR VOORLOPIG NIET EVACUEREN!

Naarmate de jaren dertig vorderden hielden de Belgische regering en legerleiding meer en meer rekening met het uitbreken van een oorlog in Europa waarbij minstens Frankrijk en Duitsland tegenover elkaar zouden staan. Het afkondigen van de gewapende neutraliteit in 1936, betekende meteen ook dat zij hoopten dat België, zoals bij de Frans-Duitse oorlog in 1870, buiten de strijd kon blijven door zich zo goed mogelijk op de verdediging *tous azimuts*, voor te bereiden. Op 16 juni 1937 vaardigde de regering een wet uit waarbij «de Koning» — in feite de regering dus — ertoe gemachtigd werd de nodige maatregelen te nemen om 's Lands mobilizatie en de bescherming van de bevolking in geval van oorlog te verzekeren. Dat kon ondermeer inhouden «de mobilizatie van de staats-, provincie en gemeentebesturen, die van de openbare diensten en inrichtin-

6 J. VANWELKENHUYZEN en J. DUMONT, op.cit., p. 8.

7 Op 3 maart 1941 schreef Jaspar aan Minister Spaak: *J'ai pu transporter en Angleterre les archives principales du département de la Santé publique*. (ARA, Archief M.-H. Jaspar, nr. 1609). Minister Marcel-Henri Jaspar mag niet verward worden met de oudere katholieke politicus Henri Jaspar. Het archief van M.-H. Jaspar werd geïnventariseerd door R. WELLENS, *Inventaire des papiers de Marcel-Henri Jaspar, député, ministre et ambassadeur de Belgique*, Brussel 1982. De minister kwam wel aan bod in de reeks radio-uitzendingen op 14 februari 1974. In zijn memoires *Souvenirs sans retouches*, Parijs, 1968, p. 316, vermeldde hij de activiteit van zijn ministerie betreffende de evacuatie maar ging er niet verder op in.

gen welke in oorlogstijd moeten werken, alsmede die van de organismen welke de Koning met deze diensten en inrichtingen zal gelijkstellen». Daarmee was het wettelijk kader geschapen waarmee de regering haar burgerlijke administratie kon voorbereiden op een oorlogstoestand⁸.

De afkondiging van de neutraliteit vanaf 1936 was tevens een keerpunt in de defensiepolitiek omdat de verdediging op de grenzen werd verlaten. Het defensiekoncept dat vanaf dan werd doorgedrukt voorzag een verdediging in de diepte, op de Maas en het Albertkanaal, op de lijn Antwerpen-Leuven-Waver en zelfs op de Schelde. Een belangrijk stuk van Wallonië werd daardoor per definitie prijsgegeven aan de invallers. Deze strategie had ernstige gevolgen voor de burgerbevolking. Een groot aantal mensen werd met bezetting bedreigd of leefde in zones waar verdedigingslijnen werden ingericht; op een potentieel slagveld dus. Bovendien mocht verwacht worden dat de grote steden doelwit zouden worden van luchtaanvallen, mogelijk met gebruik van gifgas en brandbommen, zodat ook daar de bevolking minstens gedeeltelijk weg moest. Als het inderdaad tot een gewapend conflict kwam zou België gekonfronteerd worden met de noodzaak van grootscheepse preventieve evacuaties, zelfs als het land niet — of niet meteen — aangevallen werd. De laatste week van september 1938, onder de druk van de Sudeten-krisis, zette de Commissie voor Bevoorrading en Hulp aan de Burgerbevolking haar bevindingen op een rijtje. Ondermeer dat massale evacuaties van de burgerbevolking uit de grensgebieden noodzakelijk zouden worden. Er werd een administratieve structuur op papier gezet. Deze burgerlijke oorlogsadministratie zou geleid worden door Louis Camu; dé deskundige inzake het staatsapparaat. Het onderdeel «vluchtelingen» zou geleid worden door Vanden Bogaerde, topfiguur uit de Bank van Brussel voor de streek Kortrijk-Roeselare. Niet toevallig de streek die waarschijnlijk de zwaarste last van de opvang zou moeten torsen⁹.

Eerste belanghebbende was het leger dat verdedigingslijnen begon in te richten. Op 6 februari 1939 stuurde minister van Landsverdediging, generaal Denis, een nota naar de legerstaf met de opdracht een evacuatieplan te ontwerpen voor al de Belgen die vóór de gevechtslijnen verbleven. Hij werd daartoe gestimuleerd door de andere mogendheden. Op dat ogenblik waren de Fransen bezig mensen te verhuizen die vóór de Maginotlinie woonden. De Britse regering haalde, uit vrees voor luchtaanvallen, een deel van de bevolking weg uit de grote centra en verspreidde ze over het platteland. Het werd meteen duidelijk dat het probleem voor

8 *Belgisch Staatsblad*, 8 juli 1937.

9 Archief Ministerie van Financiën, Algemeen Secretariaat, dossier 605/4 (ARA). Als eindverantwoordelijke voor dit pakket voorstellen en opmerkingen tekende Camu, koninklijk kommissaris voor de hervorming van de instellingen. Bij de samenstelling ervan waren hoogleraren, en mensen uit de grote zuilorganisaties en het bedrijfsleven betrokken. Het voorzitterschap van de commissie berustte bij de generaal die verantwoordelijk was voor de mobilizatie. Camu was ondervoorzitter en het was voorzien dat hij directeur-generaal zou worden als de commissie zich zou transformeren tot een effectieve administratie.

België buiten proporties groot was. De Generale Staf antwoordde dat er, in geval van een Duitse aanval, anderhalf miljoen mensen verplaatst moesten worden. Als de Fransen aanvielen zouden er zelfs drie miljoen mensen moeten verhuizen¹⁰. Dat waren natuurlijk fantastische cijfers die het draagvermogen van het land vermoedelijk te boven gingen. Op 15 mei was een eerste versie van het plan klaar. Die voorzag een getrapte evacuatie, samenvallend met de diverse fases van de militaire mobilisatie¹¹.

De regering nam haar voorzorgen. Op 24 maart werd een Koninklijk Besluit uitgevaardigd dat wees op de noodzakelijkheid een coördinatieorgaan, een Vast Interministerieel Mobilisatiekomitee op te richten in de schoot van de regering. Leden waren de eerste minister en de ministers van Landsverdediging en van Economische Zaken. De andere regeringsleden zouden deelnemen al naargelang hun bevoegdheden aan bod kwamen. Het comité bepaalde en ordende «al de maatregelen die verband houden met 's Lands mobilisatie en de bescherming der bevolking, onder meer de maatregelen die betrekking hebben: op de aanvulling van de voorraden van het Koninkrijk; de mobilisatie van de nijverheids-, de handels- en de landbouwondernemingen, de ravitaillering en de hulpverschaffing aan de burgerlijke bevolking; de vervoermiddelen»¹². In de diverse ministeries met bevoegdheden op deze terreinen, werden «mobilisatie»-diensten op touw gezet, verbonden aan het Algemeen Secretariaat van het departement. Volksgezondheid kreeg de opdracht «een dienst voor geneeskundige en farmaceutische hulpverschaffing en steun aan de burgerlijke bevolking» in het leven te roepen. Daarbij werd uitdrukkelijk vermeld dat dit ondermeer inhield: «verlenen van openbare bijstand; terugtrekken en herbergen van vluchtelingen». Het personeel van deze ploegen moest aangeduid worden binnen de bestaande ambtenarenkaders. Als de omstandigheden het vereisten kon voor aanvulling gezorgd worden «door buiten de administratie staande personen». Landsverdediging zou vertegenwoordigd worden door een officier bij elk van deze mobilisatiecellen¹³.

10 Gegevens uit de uiteenzetting - met een terugblik - van kommandant Calberg op een vergadering met de provinciegoeverneurs op 16 februari 1940 (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 1981).

11 Inleiding bij Algemene Instructie nr. 78/89 van 21 maart 1940 van de Generale Staf (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 1987).

12 *Belgisch Staatsblad*, 25 maart 1939.

13 *Belgisch Staatsblad*, 25 maart 1939. Bij K.B. van 28 september 1938 werden de ministers gemachtigd «de verschillende organismen waarvan de werking in geval van mobilisatie voorzien is» in werking te stellen. Op dezelfde dag werd een Besluit uitgevaardigd waardoor de ministers, naast provinciegoeverneurs, arrondissementskommissarissen en burgemeesters, gemachtigd werden personeel van buiten de administratie aan te trekken «om de werking van de openbare diensten te verzekeren». Zie hiervoor *Belgisch Staatsblad*, 29 september 1938. Het is daardoor moeilijk na te gaan wanneer deze diensten in de diverse departementen effectief begonnen te werken. Elke minister kon immers naar goeddunken beslissen. Vermits dit inhield dat hij de andere diensten in zijn departement zou verzwakken, is het waarschijnlijk dat dergelijke mobilisatiediensten pas actief werden na het uitbreken van de oorlog in Europa op 1 september 1939.

Voorlopig werd er in Europa niet gevochten, al nam de spanning zienderogen toe. Op 7 juli 1939 vroeg regeringsleider Hubert Pierlot zijn ministers om altijd bereikbaar te blijven tijdens de vakantie. Bovendien moesten er steeds voldoende ministers in Brussel beschikbaar zijn opdat de ministerraad zonodig meteen kon samengeroepen worden. De volgende weken concentreerde Duitsland troepen aan de Poolse grenzen. Op 25 augustus waarschuwde Pierlot zijn ministers: de oorlog was nakend maar er was nog een sprankeltje hoop op vrede. Toch stelde hij voor faze A van de mobilizatie van start te laten gaan. De hoop op vrede bleek niet gerechtvaardigd. Op maandag 28 augustus kregen de ministers vanwege Denis te horen dat sinds zondagavond het leger op «versterkte vredesvoet» werd gesteld omdat faze B was afgekondigd ¹⁴.

Nu werd gevreesd dat de verdeling van mobilizatiendiensten over de verschillende betrokken ministeries toch niet zo'n gelukkige beslissing zou blijken. De burgerlijke kant van de mobilizatie werd daarom toevertrouwd aan een nieuw departement «Bevoorrading en Hulp aan de Burgerbevolking». De structuur van dat departement was in principe al uitgetekend door een Koninklijk Besluit van 1 mei 1939 ¹⁵. Op de ministerraad van 28 augustus verzekerde Gustaaf Sap, minister van Economische Zaken en Middenstand, dat het ontworpen departement klaar stond om te beginnen functioneren ¹⁶. Op 31 augustus beslisten de ministers over te gaan tot faze C van de mobilizatie en een officier, kommandant Mathieu, te benoemen tot sekretaris-generaal van het nieuwe departement ¹⁷. Op 1 september viel Duitsland Polen aan. In België werd op de Ministerraad van 3 september beslist om een «regering van nationale eenheid» te vormen zodat ook de socialisten in de regering opgenomen werden. De politieke verantwoordelijkheid voor het nieuwe departement werd toegewezen aan de franstalige katoliek Antoine Delfosse. Op die dag verklaarden Britten en Fransen Duitsland de oorlog. België vormde, samen met Nederland en Luxemburg, een neutraal, dichtbevolkt eiland temidden van oorlogvoerende grootmachten.

Het was hoog tijd verder te werken aan de evacuatieplannen. Op 9 september keurde het beperkt Ministerkomitee voor de Mobilizatie het evacuatieontwerp van de Generale Staf goed. Volgens die tekst zou de verplichte evacuatie van start gaan wanneer de mobilizatie in faze B

14 Verslagen Ministerraad 7 juli, 25 en 28 augustus 1939 (ARA, Mikrofilm 230).

15 *Belgisch Staatsblad*, 10 mei 1939. De Ministerraad van 1 juli 1939 zou hieraan nog wijzigingen aanbrengen.

16 Verslag Ministerraad 28 augustus 1939 (ARA, Mikrofilm 230). Zie tevens handgeschreven nota's van de Ministerraad van 28 augustus 1939, genomen door M.-H. Jaspar (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 1940).

17 Verslag Ministerraad 31 augustus 1939 (ARA, Mikrofilm 230). Kommandant Mathieu was, als adjunkt van de daarvoor verantwoordelijke generaals (achtereenvolgens Giron, Cattoir en Theunis), al sinds verscheidene jaren bezig met het maken van plannen voor de mobilizatie en de voorbereiding van de administratie op een oorlogstoestand. Zie hiervoor F. BAUDHUIN, *L'Economie belge sous l'occupation. 1940-1944*, Brussel 1945, p. 50.

belandde ¹⁸. In feite was dat al sinds verscheidene dagen het geval en had men dus een achterstand in te halen. Toch werd dit niet uitgevoerd. Er rezen immers ernstige problemen. Het plan van de Generale Staf werd gemotiveerd door militaire argumenten. Maar de evacuatie van start laten gaan kon lijken op een verlaten van het neutraliteitsstatuut. Tenzij de bevolking zowel aan de Duitse als Franse grenzen weggehaald werd? En wat met de kust tegenover Engeland? De absurditeit daarvan was zonneklaar en bovendien zouden de gevolgen voor de nationale economie onafzienbaar zijn. Wat met eventuele paniekreakties of het ongenoegen dat bij de burgers kon groeien? Niet iedereen zou zijn huis graag verlaten. En wat als de hele verhuis achteraf onnodig zou blijken? Voor de politici, afhankelijk van de stemming in de publieke opinie, waren dat zwaarwegende hinderpalen. Zó zwaarwegend dat bij de fazes C en D al evenmin maatregelen werden genomen. De regering voerde de plannen van de Generale Staf niet uit. Ze waren noch politiek, noch economisch haalbaar ¹⁹.

Dat betekende niet dat de regering de evacuatie volkomen links liet liggen. Daarvoor was de oorlogsdreiging veel te ernstig. Op 10 november werd er een besluit-wet uitgevaardigd over de bijstand aan vluchtelingen. Daarin kon men lezen dat de geëvacueerde verplicht was in de aangewezen gemeente te verblijven als hij ondersteuning wilde ²⁰. Er werden stempels voorzien met «verplicht weggevoerde» of «verplicht verspreide», bedoeld voor de rantsoeneringskaarten. Zo konden deze mensen in de ontvangstgemeente rekenen op voedselbevoorrading ²¹. Op dat ogenblik leek een Duitse aanval nakend al zwakte de dreiging de volgende weken weer wat af.

In de herfst van 1939 werd een missie, bestaande uit drie ambtenaren van het Departement Bevoorrading en Hulp aan de Burgerbevolking ²², samen met een officier, kommandant Calberg, op verkenning gestuurd naar

18 Gegevens uit de uiteenzetting met terugblik door Kommandant Calberg op een vergadering met de provinciegouverneurs op 16 februari 1940 (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 1981).

19 Uiteenzetting met terugblik door Kommandant Calberg op 16 februari 1940 (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 1981). Afgaande op de verslagen van de Ministerraad van september-december 1939, kwam dit probleem geen enkele maal ter sprake in de besluitvorming.

20 «Besluit-wet van 10 november 1939 betreffende de onderstand aan vluchtelingen», in *Belgisch Staatsblad*, 11 november 1939.

21 «Ministerieel Besluit van 10 november 1939 betreffende de reglementering der verdeling van de eetwaren bestemd voor mensenvoeding en de produkten van eerste noodwendigheid, in geval van moeilijkheden inzake ravitaillering», in *Belgisch Staatsblad*, 11 november 1939. Daaruit blijkt dat deze stempels al voorzien waren bij rondschriven van de Minister van Binnenlandse Zaken, Centraal Bureau voor Statistiek, 1e Directie, 3e Bureau, nr. 1795/14408, van 23 augustus 1939.

22 Volgens het K.B. van 7 december 1939 tot vaststelling van het kader van het Ministerie van Ravitaillering bestond het ambtenarenkader, bevoegd voor de ravitaillering, in totaal uit 110 mensen. De «Afdeling Hulpverschaffing aan Vluchtelingen» zou bestaan uit 7 mensen. Het is ons onbekend hoe de evolutie van de personeelsbezetting tot op 10 mei 1940 in werkelijkheid verliep.

Nederland dat met gelijkaardige problemen worstelde²³. De burgers bekeken de administratieve structuur die de Nederlanders hadden opgezet voor de opvang: het geheel werd geleid door een kommissie waarin topverantwoordelijken zaten van de diverse ministeries en diensten die een bijdrage konden of moesten leveren. De Belgen waren behoorlijk onder de indruk van het Hollandse organisatievermogen. Er was bovendien van oudsher een wetgeving voorhanden die de zaken sterk vereenvoudigde. Die was ontstaan als voorbereiding op evacuatie bij eventuele watersnood²⁴. De militair, Calberg, had vooral oog voor de evacuatie zelf, de verantwoordelijkheid van de militairen. Wat hem opviel was dat de Nederlanders niet van plan waren over te gaan tot verplichte evacuatie op grote schaal. Zelf was hij wel voorstander van verplichte, preventieve evacuatie omdat die alvast een teveel aan improvisatie op het meest kritieke moment, een vijandelijk offensief, uitsloot. Hij was van oordeel dat er aan de Belgische plannen niets moest veranderd worden²⁵.

HET MINISTERIE VAN VOLKSGEZONDHEID KRIJGT DE VERANTWOORDELIJKHEID

Rond de jaarwisseling 1939-1940 werd de regering herschikt. De nieuwe ploeg was klaar op 5 januari. Het nog prille ministerie van Bevoorrading en Hulp aan de Burgerbevolking werd geslachtofferd. Deze administratie met bevoegdheid werd verdeeld, waarbij de dienst Hulp aan de Burgerbevolking op 8 februari 1940 aan het ministerie van Volksgezondheid werd toegewezen²⁶. De liberale minister Marcel-Henri Jaspar kreeg de zorg over de opvang van de burgers, «welke verplicht zijn hun haardsteden te

23 Voor de politieke achtergronden bij deze studiereis naar Nederland: G. JANSSENS, «Leopold III. Een regering in de schaduw van de internationale spanning. (1934-1940)», in *België en zijn koningen. Dossier bij de gelijknamige tentoonstelling in het Algemeen Rijksarchief*, Brussel 1990, p. 126 e.v. Betreffende de Belgische diplomatieke toenadering tot Nederland, zie ook C. KONINCKX, *Koning Leopold III. Diplomaat voor de vrede*, Sint-Niklaas, 1987.

24 Rapport betreffende de missie in Nederland door Jean Van de Walle, 1 januari 1940. De missie ging uit van de Algemene directie voor Hulpverlening en Bijstand, onderdeel van het departement van Bevoorrading; geleid door minister Delfosse. Het rapport werd door directeur-generaal Clercx, met begeleidende commentaar, aan Jaspar bezorgd op 4 januari 1940 (ARA, *Archief M.-H. Jaspar* nr. 1987).

25 Rapport door Denis, Minister van Landsverdediging, aan Eerste Minister Pierlot en het Ministerie van Bevoorrading gestuurd, 5 jan. 1940. Dit rapport werd doorgestuurd, met begeleidend schrijven, naar Jaspar op 25 januari 1940 (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 1987).

26 Het diensthoofd van de Algemene Directie voor Steun en Hulpverschaffing, de jurist G. Clercx, was tevoren inspekteur-generaal bij het Ministerie van Volksgezondheid. Zie benoeming in *Belgisch Staatsblad*, 10 december 1939. Voor de overheveling: K.B. van 8 februari 1940 houdende inrichting en overdracht van de Algemene Directie voor Steun en Hulpverschaffing (in de titel van het afgedrukte K.B. staat verkeerdelijk «Ravitailering») van het Departement van Ravitailering naar het Ministerie van Volksgezondheid, *Belgisch Staatsblad*, 18 februari 1940.

verlaten om hun veiligheid te vrijwaren». Met dit verschil dat alles nu veel dringender leek. De volgende dag had Jaspar daarover een onderhoud met eerste minister Hubert Pierlot. In een nota aan de regeringsleider op 8 januari legde Jaspar zijn belangrijkste ideeën vast: voor de bevoorrading van geëvacueerden was er geen wezenlijk verschil in aanpak met de zorg voor de bevoorrading van het land tout court. De overige hulpverlening had wel specifieke kenmerken. Ontvangst bij de aankomst, verdeling over en begeleiding in de opvanggemeenten, onderdak, sanitaire zorg, inschrijving in de registers... Dat was werk voor de administratie van Volksgezondheid. De minister beschikte nochtans niet over een sterk administratief apparaat. Het ministerie van Volksgezondheid was, sinds de stichting in 1936, een zwak broertje gebleven. Niet alleen omdat de politieke autonomie niet vaststond; het ministerie leed ook zwaar onder een beknotting van zijn budget, onder invloed van de voorbereiding op een eventuele oorlog. In feite gebeurde er in 1939 weinig meer dan een fysiek in stand houden van de administratie. Pas toen de oorlog in Europa werkelijkheid werd, kreeg het departement de kans om zich te profileren. Vermits Volksgezondheid toezicht moest houden op de gemeentelijke onderstand en relatief weinig om handen had, werd Jaspar door zijn kollega's in de Ministerraad aangeduid om de opvang van de geëvacueerden voor te bereiden en desgevallend te begeleiden ²⁷.

Dat werd menens toen de Belgen op 10 januari 1940 per toeval Duitse aanvalsplannen in handen kregen omdat een Duits vliegtuigje, met twee stafofficieren aan boord, een noodlanding moest maken in het Limburgse Mechelen-aan-de-Maas. Daarmee werd nu zwart op wit bewezen dat de oosterbuur aanvalsplannen koesterde. Het land was in alarmstemming. De regering werd zenuwachtig: de kans was nu immers erg klein geworden dat het land buiten de gevechten kon blijven ²⁸. België kon meteen ervaring opdoen met het evacueren van burgers om militaire redenen. In de komende dagen werden de mensen van Welkenraedt en Dolhain, aan de Duitse grens, 's nachts door soldaten uit hun huizen gezet ²⁹. In die periode werden er tevens een vijfhondertal inwoners uit de Oostkantons naar Nieuwpoort overgebracht. Het Westvlaamse stadje was zelf tijdens de eerste wereldoorlog jarenlang door de bewoners ontruimd en de vluchtelingen konden dus op begrip rekenen. Nieuwpoort had zich goed van zijn taak gekweten ³⁰, maar het was duidelijk dat een grotere stroom vluchtelingen een gedegener voorbereiding en begeleiding van de centrale administratie vergde.

Op 27 januari 1940 kreeg Jaspar een nota van de Generale Staf met daarin de opvattingen van de generaals aangaande de evacuatie. Die

27 *Rapport sur l'activité du Département de la Santé Publique du 3 septembre 1939 au 18 juin 1940*, p. 7-9 (ARA, Archief M.-H. Jaspar, nr. 1946).

28 L. DE VOS en F. DECAT, *Mei 1940, van Albertkanaal tot Leie, Kapellen*, 1990, p. 26.

29 *Gazette de Liège*, 18 januari 1939.

30 *Le Soir*, 18 januari 1940. *La Libre Belgique*, 19 januari 1940. Rapporten betreffende de opvang en de stemming in Nieuwpoort o.a. door J. LEMAIRE, algemeen bestuurder van het Rode Kruis (ARA, Archief M.-H. Jaspar, nr. 1987).

waren grondig veranderd! Het zich verplaatsen van burgers moest ontmoedigd worden zo gauw de strijd begon. Er zouden zo weinig mogelijk mensen op de verkeerswegen toegelaten worden. De menselijke verliezen zouden in dat geval immers erg hoog oplopen vermits het wegnemen een belangrijk doelwit werd voor de vijandelijke luchtmacht. Toch bleef het opvangprobleem bestaan. Generaal Van den Bergen vroeg of de minister met volgende principes akkoord ging: 1) verplicht geëvacueerden: de mensen die in de gevechtszones woonden; 2) vrijwillig geëvacueerden: daarvoor werd door het leger geen enkele maatregel genomen: zij woonden in de gebieden die aan vijandelijke bezetting werden prijsgegeven en mochten op voorhand vertrekken maar moesten niet; 3) de mensen die tijdelijk weg moesten voor hun persoonlijk veiligheid omdat in hun omgeving vernietigingen — zoals het opblazen van bruggen — werden uitgevoerd. De generaals waren niet te vinden voor een massale en begeleide volksverhuizing: *La population doit être avertie que la fuite devant l'envahisseur est non seulement irréalisable mais périlleuse*. Tijdens de gevechten kon er geen plaats gemaakt worden voor de burgers. Onderaan de nota van de Generale Staf stonden een aantal opmerkingen van minister van Landsverdediging Denis. Die vond dat enkel aan preventieve evacuatie moest gewerkt worden vermits dat de enig haalbare formule was³¹. Hetgeen tevens betekende dat het zwaartepunt in de verantwoordelijkheid naar de burgerlijke overheid verschoof.

Op 3 februari 1940 riep Marcel-Henri Jaspars een aantal topambtenaren en militaire deskundigen samen³². Rond de tafel zaten kolonel De Schryver, adjunct-kabinetschef van Landsverdediging; kommandant Calberg, de evacuatiespecialist van de Generale Staf; kommandant Frère die lid was van de commissie voor het kommunikatienetwerk (spoorwegen en wegen) op het ministerie van Landsverdediging; kommandant Mathieu, de sekretaris-generaal van het departement Bevoorrading dat aan Economische Zaken was gehecht; Boes, inspekteur-generaal van Landbouw en Vanden Bulcke, hoofdinspekteur van Binnenlandse Zaken. Daarnaast nog twee mensen van Jaspars eigen kabinet, waaronder Jaspars boezemvriend Alex Salkin. De minister vertelde de aanwezigen dat de regering een overzicht wilde van al de problemen die zich zouden stellen betreffende de evacuatie van de burgerbevolking wanneer de oorlog ook voor België een feit zou worden. Eerste minister Hubert Pierlot had hem dat opgedragen. Zijn eerste, eerder retorische, vraag was of men er wel echt in zou slagen om de bevolking van de direkt met gevechten of vijandelijke bezetting bedreigde gebieden tijdig te evacueren. Hij verwachtte op dat ogenblik geen sluitend antwoord op die vraag. Als zich een invasie zou voordoen was dat toch bij verrassing, zodat er geen tijd overbleef om de burgers netjes op de trein te zetten. Bovendien was dat laatste geen opdracht voor de burgerlijke autoriteiten. Het leger moest beslissen wie, waar, hoe en

31 Nota van de Generale Staf nr. 26/114 van 27 januari 1940 (ARA, Archief M.-H. Jaspars, nr. 1987).

32 Vergadering van de commissie op 3 februari 1940 (ARA, Archief M.-H. Jaspars, nr. 1979). Onder dat nummer en nr. 1987 bevinden zich tevens een aantal nota's en beschouwingen van diverse verantwoordelijken.

wanneer. De opdracht van de burgerlijke overheden begon pas wanneer deze mensen in hun opvangstation zouden aankomen. Zijn fundamentele vraag was dan welke ontwikkelingen de militairen voor mogelijk of waarschijnlijk hielden wanneer het onverhoopte toch zou gebeuren.

De militairen rond de tafel schraapten de keel en namen het woord. Alles hing inderdaad af van het tijdstip en de voorkennis van de aanval. Voorlopig kon men er niet aan denken om al preventief op te treden. Maar wel kon al een gedetailleerd programma opgesteld worden. Het plan van de Generale Staf voorzag een tijdsinterval van vier dagen tussen het alarm en de opening van de aanval. Het was nochtans vrijwel ondenkbaar dat die tijdsspanne de Belgen zou gegund worden. Als er een aanval kwam, zou hij bruusk en massaal zijn, zonder waarschuwingstijd. De legertop voorzag dat elke burger uit de militaire zone — twee tot drie kilometer vóór en achter de linies — weg moest; dat waren ongeveer 450.000 mensen. Daarvoor waren vier dagen nodig. Voor die evacuaties konden militaire redenen aangevoerd worden. Maar er was ook de politieke faktor. De burgemeesters van Verviers en omgeving hadden geëist dat 50.000 mensen weggehaald werden. De regering kon niet anders dan daar aan tegemoetkomen. Er was alleen kans op slagen als daar 48 uur vóór de aanval mee begonnen werd. Dat ogenblik vaststellen was natuurlijk de zwaarste verantwoordelijkheid. Als het te vroeg gebeurde zou de plaatselijke economie geruïneerd worden. Technisch vormde de transportcapaciteit het grootste probleem. Er was maar één spoorwegverbinding die slechts beperkte tijd zou te gebruiken zijn. Als de strijd zou beginnen moesten alle wegen en spoorwegen voor de militaire logistiek en troepenverplaatsingen voorbehouden worden. Er zouden dus alleen treinen beschikbaar zijn vóór een vijandelijk offensief losbarstte. In de provincie Luxemburg met zijn sterk verspreide bevolking lag het probleem nog anders. Daar waren vele wegen reeds bezaaid met hindernissen — zoals omgehakte bomen — die een normaal verkeer onmogelijk maakten. Evacueren was daar zelfs in vrede tijd al niet meer haalbaar.

Een probleem vormde de evacuatie van de ongeveer 100.000 mensen die aan Duitse kant van de linies woonden en die dus dwars doorheen de stellingen moesten. Soms over een afstand van wel 10 km tot aan de volgende brug. De linies strekten zich immers uit langs de kanalen en langs de Maas. Borden en wegwijzers zouden die mensen helpen. De mensen die in de buurt woonden van een op te blazen brug moesten voorzien dat ze effectief weg moesten als de militaire toestand dreigender werd. Zij zouden in principe slechts voor een korte periode hun huis moeten verlaten, tot de vernielingen voorbij waren. De plaatselijke gemeentebesturen zouden hierbij helpen. Anderen konden verzocht worden beschutting te zoeken in de kelders. De mensen die zonder enige militaire verplichting op de vlucht gingen, werden niet beschouwd als behorend tot de verantwoordelijkheid van de militairen en daarvoor werden dan ook geen transportmiddelen voorzien. De mensen die in het met bezetting bedreigde gebied bleven konden rekenen op voedselvoorraden voor drie weken. Het Departement van Bevoorrading had de plaatselijke groothandels een opdracht in die zin

gegeven. Grotere voorraden werden bewaard in de gebieden die niet direkt door de vijand bedreigd werden.

De kommissie voorzag een aantal problemen van bijzondere aard. Moest het vee in de bedreigde zones afgeslacht worden? Dat moest vroegtijdig gebeuren want anders viel het in handen van de invallers. Wat zouden de boeren dan zeggen? Wat met de gemeentelijke besturen en plaatselijke administratie? Op het kabinet van de minister van Binnenlandse Zaken was beslist dat deze zo lang mogelijk ter plaatse zouden blijven. Die order was, via de provinciegeoverneurs op alle gemeentehuizen terecht gekomen, maar velen interpreteerden het toch zo dat zij bij de start van de evacuatie al mochten vertrekken. Daar kon geen sprake van zijn. De autoriteiten en de ambtenaren mochten hun post pas verlaten als de evacuatie vrijwel voltrokken was. Jaspar vond dat een belangrijk punt: de gemeentebesturen moesten nauwkeurige instructies krijgen en hun taak naar behoren uitvoeren. Het was duidelijk dat een bestendige betrokkenheid van meerdere ministeries bij het evacuatiewerk vruchten zou afwerpen. Daarom wilde Jaspar de kommissie bestendigen: *Il faut un organe de liaison entre l'Etat-Major général de l'Armée et les autorités civiles*. Het moest een *comité de direction* worden, méér dan een advieskommissie.

Plannen maken was één ding. De grote vraag bleef hoe de burgerbevolking zou reageren als de vijand effectief binnenviel. Een uitbarsting van massale paniek, zoals in 1914 toen tal van steden en dorpen gebrandschat werden en massamoorden plaatsvonden die zesduizend burgers het leven hadden gekost, behoorde tot de mogelijkheden. De herinnering aan de *Furor Teutonicus* van zesentwintig jaar eerder was nog heel levendig. De legertop en de regering wilden een chaotische vlucht vermijden. Een tomeloze, massale exodus zou vrijwel zeker leiden tot aanzienlijke verliezen aan mensenlevens, wanneer de vijand oprukte. De aanvaller had er alle belang bij zich zo snel mogelijk te verplaatsen en de vluchtelingen konden hem daarbij slechts voor de voeten lopen. Het wegnen, waarop de vluchtelingen zich zouden concentreren, omvatte ook de militaire bevoorradingslijnen en die waren het doelwit van de vijandelijke luchtmacht. Het was dus van groot belang als de regering het merendeel van de bedreigde burgers er toe kon bewegen thuis te blijven. Voor velen zou dat op dat ogenblik zonder twijfel de veiligste oplossing zijn. Moesten de autoriteiten niet eerlijk zijn tegenover de bedreigde bevolking en zeggen dat evacuatie enkel kon gebeuren als de omstandigheden het toelieten en hen, met andere woorden, aanzetten om zelf — preventief — de beslissing te nemen om weg te gaan? Maar dat lag om diverse redenen erg moeilijk. Jaspar sloeg de nagel op de kop: het ernstige verlies voor de economie — die al onder zware druk stond — en, misschien nog belangrijker, de zo angstvallig in stand gehouden neutraliteit als enige verzekering tegen een aanval. Een voortijdige ontruiming van de gebieden in het Oosten kon er immers toe leiden dat de omliggende, oorlogvoerende staten die interpreteerden als een opzegging van de neutraliteit en dus als *carte blanche* om de oorlogshandelingen uit te breiden tot Belgisch grondgebied.

Op 10 februari kwam de kommissie terug samen³³. Ditmaal had ook de Eerste Minister een afgevaardigde gestuurd in de persoon van Taymans en was de Heer Clercx, directeur-generaal van de Dienst Hulp aan de Burgerbevolking, nu gehecht aan Volksgezondheid, aanwezig. Jaspar zegde dat de regering van oordeel was dat men de bedreigde mensen niet kon voorspiegelen dat er voor hen in alle omstandigheden kon gezorgd worden. De regering vond het noodzakelijk dat de bedreigden aangespoord werden preventief te handelen. Volgende week moest Jaspar het budget van Hulp aan de Burgerbevolking voor het Parlement verdedigen. Bij die gelegenheid wilde hij klaarheid scheppen op dat punt. De media zouden er voor zorgen dat zijn woorden verder verspreid werden. Vanaf dan mochten ze verwachten dat de mensen zouden beginnen met weg te trekken. Dus moesten ze nu al zorgen voor de opvang en voor de noodzakelijke voorzieningen. De meeste vluchtelingen zouden immers beroofd zijn van hun middelen van bestaan. De Generale Staf kon ondertussen de betrokken zones aanduiden.

Een groot probleem was evenwel de officiële strategie waarmee de legertop moest rekening houden. De militairen hadden plannen uitgewerkt zowel voor het geval dat Frankrijk als Duitsland de vijand zou wezen. Die buurstaten keken ondertussen met argusogen toe op alle doen en laten in België. Om de neutraliteit niet in gevaar te brengen was het best in Oost én West mensen aan te raden uit de militaire zones te vertrekken. Maar de respectievelijke opvangzones waren dan voorzien dicht bij de belligerente staat aan de andere kant. Een schijnbaar onoplosbaar probleem! Kommandant Calberg suggereerde een ingenieuze oplossing. Beide groepen moesten dezelfde richtlijn krijgen vanwege de autoriteiten. Het dilemma zou zich dan vanzelf oplossen omdat enkel de mensen dicht bij Duitsland zich effectief bedreigd zouden voelen. Enkel uit die streken zou het aantal vluchtelingen aanzienlijk kunnen zijn. Kolonel De Schryver stelde zelfs voor om ook de bevolking van het kustgebied dezelfde richtlijn te geven zodat ook de Britten als potentiële vijand werden behandeld. Jaspar zag wel wat in de oplossing-Calberg. Hij zou dat in het Parlement zo aankondigen. De burgemeesters van de nodige gegevens voorzien was een opdracht voor Binnenlandse Zaken. Clercx had ondertussen al een plan opgesteld voor het bezorgen van onderdak.

Maar wat met de gevolgen? Hoeveel bedrijven zouden stilvallen wanneer iedereen in een bepaald gebied zomaar kon wegtrekken? Er was wetgeving nodig die het mogelijk zou maken arbeiders in de bedreigde zones op te eisen als hun werk onmisbaar was. En de vluchtelingen? Moest hun werkkraft ongebruikt blijven, net wanneer het land alle handen kon gebruiken? Er was nog een soort «arbeid» dat in bepaalde bedreigde gebieden niet gemist kon worden, vond Taymans. De burgemeester en de deken van Eupen bijvoorbeeld, maar ook anderen in de «bevrijde kantons», waren de meest actieve pro-Belgische propagandisten en het was van

33 Verslag vergadering van 10 februari (ARA, *Archief M.-H. Jaspar*, nr. 1980).

belang dat hun arbeid van vele jaren voortgezet werd. Maar dergelijke personen werden uiteraard bedreigd door de Duitsers. Voor hen moest men een speciale oplossing uitwerken zodat zij op het allerlaatste ogenblik nog een kans kregen. De Schryver schatte dit aantal op een honderdtal. Hij achtte hun veilige evacuatie onmogelijk vanaf het ogenblik dat de aanval van start ging. Ze vertoefden immers heel dicht bij de grens en het betrokken gebied werd niet verdedigd zodat de Duitsers er meteen vrij spel zouden hebben als ze België aanvielen³⁴.

NIEUWE PLANNEN MAKEN

Commandant Calberg verwachtte dat Jaspars rede voor het Parlement aanleiding zou geven tot het vertrek van 100 à 150.000 mensen uit het Oosten van het land. De minister was er voorstander van de bevolking in ieder geval de waarheid te vertellen over het waarschijnlijke onvermogen om hen te evacueren. Eerst moest hij de andere ministers hiervan overtuigen. Dat gebeurde op 12 februari en het kostte hem blijkbaar geen moeite: «Verleden maandag, heb ik de toestand aan de Ministerraad uiteengelegd en de regering heeft geacht dat het strafwaardig zou zijn de bevolking te misleiden met haar het gevaar te verzwijgen en met haar de mogelijkheid te ontnemen, wanneer het nog tijd is, zekere maatregelen te treffen om aan het gevaar te ontsnappen»³⁵. Aan de Luikenaar Jennissen schreef de minister: *Je ne te cache pas qu'une attaque brusquée mettrait une grande partie de nos concitoyens dans une situation impossible. J'ai l'intention de le dire à la Chambre. Il faut en cette matière comme dans d'autres dire la vérité pour prendre ses responsabilités*³⁶.

Op 14 februari, verscheen Jaspar voor de Kamer. Hij bracht de volksvertegenwoordigers en de aanwezige pers op de hoogte dat er een interministeriële werkgroep opgericht was om het evacuatieprobleem ter hand te nemen. Tot dusver was de regel dat de evacuatie pas van start zou gaan als de oorlog tegen België effectief losbarstte. Dat was onhoudbaar door het karakter van de moderne oorlog. Jaspar wond er geen doekjes om: een georganizeerde, massale evacuatie was dan technisch niet meer mogelijk. Ieder had vanaf dan de plicht om ter plaatse te blijven en zich zo goed mogelijk te beschermen. De regering schafte daarom de «verplichte» evacuatie af. Het feit dat de regering geen vroegtijdige en/of verplichte

34 Op 10 april 1940 zou het bestuur van de *Groupement National des Cantons de l'Est* aan Jaspar vragen hen zo snel mogelijk te ontvangen om over te evacuatie te praten van *des personnes compromises par leur passé politique et qui forment le noyau du mouvement loyaliste* (ARA, Archief M.-H. Jaspar, nr. 1987).

35 De verslagen van de Ministerraad van 1940 waren nog niet toegankelijk voor onderzoek. Jaspar vertelde dit feit aan de provinciegouverneurs op de vergadering van 16 februari; verslag in Archief M.-H. Jaspar, nr. 1981 (ARA).

36 Jaspar aan Jennissen, 13 februari 1940 (ARA, Archief M.-H. Jaspar, nr. 965).

evacuatie voorzag stuitte op weinig weerstand. Het nieuwe beleid kreeg geen noemenswaardige kritiek te verduren³⁷. Op 29 februari en 5 maart trok Jaspar naar de Senaatskommissie van Volksgezondheid om toelichting te geven bij de gevraagde kredieten. Ook daar herinnerde hij de kommissieleden eraan dat het begrip «verplicht geëvacueerde» niet meer werd voorzien. «Dit lijkt onmogelijk wegens redenen waarop niet verder nadruk hoeft gelegd». Er waren in de Senaat geen verdere bezwaren en de senatoren traden de mening van de volksvertegenwoordigers bij³⁸. Het Parlement toonde alle begrip... of was het gewoon te angstig? Op de begroting van het ministerie werd een nieuwe afdeling tot stand gebracht onder de benaming «Uitgaven voor Hulp en Bijstand aan de door ongeluk getroffen of in nood zijnde personen, die rechtstreeks of onrechtstreeks uit oorlogsmaatregelen voortvloeien». Deze begrotingspost bedroeg 5 miljoen.

Op 16 februari waren de provinciegeverneurs aanwezig op de commissievergadering³⁹. Die waren natuurlijk erg benieuwd want uit de berichtgeving in de pers, na het debat in het Parlement, wisten ze dat er een en ander veranderd was. De minister had geen opwekkend nieuws voor hen: de legerstaf had uiteindelijk toegegeven dat er in de praktijk geen vervoermiddelen voorhanden zouden zijn. Het hele ontruimingsprobleem was aan herziening toe. Het was evenwel niet te voorzien waar de gevechten zich zouden ontwikkelen. De legerstaf verplichtte dus niemand om te vertrekken: «Hij zal zich beperken aan de inwoners te zeggen: ge wordt verzocht te vertrekken, want als ge blijft, verkeert ge in doodsgevaar». Daarmee hadden de militairen zich ook ontdaan van de verantwoordelijkheid. De verantwoordelijke officier Calberg onderstreepte dit: «De evacuatie van de burgerlijke bevolking is slechts praktisch te verwezenlijken in vreedstijd. Elke verplaatsing van bevolking ingeval van alarm of aanval zou schadelijk zijn aan de verdediging van het land en aan de belanghebbenden zelf, want niets is gevaarlijker, tijdens een aanval, dan op banen en terreinen te parkeren. In dit geval wordt de bevolking een uitstekend mikpunt voor de vijand, die er zich op afstand geen rekenschap kan van geven of het burgerlijke of militaire convooien geldt».

De goeverneurs waren wel wat verrast over het feit dat de verplichte evacuatie was weggefallen. De beslissing werd nu aan elk individu afzonderlijk gelaten. En ook dat schiep uiteraard problemen: Verwilghen van Limburg wees op het feit dat strategisch heel belangrijke nijverheden en koolmijnen in het met bezetting bedreigde gebied lagen ten noorden van de verdedigingslinie achter het Alberkanaal. De arbeiders zouden, als ze bleven of niet wegraakten, na een Duitse inval, verplicht worden ten voordele van de vijand te werken en ze werden dan ook bedreigd met deportatie. Moesten de betrokken bedrijven dan vernietigd worden? Zover wilde de legertop, alvast voorlopig, niet gaan.

37 *Kamer van Volksvertegenwoordigers. Handelingen, Vergadering van 14 februari 1940, p. 597-606.*

38 *Verslag in naam van de Commissie van Volksgezondheid door Marius Renard, nr. 113. Vergadering van 45 maart 1940, Belgische Senaat, Zittingsperiode 1939-1940.*

39 *Verslag vergadering van 16 februari (ARA, Archief M.-H. Jaspar, nr. 1981). Enkel goeverneur Mathieu van Luik liet zich verontschuldigen.*